

A MAGYARSÁGKUTATÁS BIRÁLATÁHOZ

Irtta: SZABÓ IMRE

Néhány évvel ezelőtt a tudományos kérdések ifjabb felvetői azt szorgalmazták, hogy maradjon el végre a tudományos szemlélet szokott objektivitása, hidegsége, különállása; a kutató és anyaga között meghittebb kapcsolatot kívántak. Ez az óhaj, hogy ugyanis a kutató ne tartsa tárgyát távol önmagától és ne vizsgálja a kérdéseket szenttelen magatartással, nem jelentett fölösleges szubjektívizmust, csak személyi kapcsolatokkal is megalapozott hidat emelt a kutató és anyaga közé, hogy így elfogadhatóbbá, érthetőbbé és a személyes megélés eszközével meggyőzőbbé tegye a vizsgálat alá vett tárgyat. Ma a nyugodt figyelőknek épp az ellenkezőjét kell követniük. Gondoljunk csak a nemzetek kérdéseivel kapcsolatos vizsgálódásokra: a kutatók olyan szubjektívizmusba estek, nézeteiket annyi személyi indulat, elfogultság, ressentiment alapozza meg és támasztja alá, annyira mellékessé vált a tárgyi igazság és okfejtés e ponton, hogy írásaik nagyrésze többnyire – kihámozva e burokból – alig ad tartalmi értéket. Megkivánt fordulatok, érzelmi aláfestés elengedhetetlen ma e kérdés vizsgálatánál; fanatizmus kell itt, nem pedig józanság. Ha tehát – az ellentéteket és tulzásokat kiegyensúlyozandó – néhány évvel ezelőtt a szemlélő és tárgya közötti személyes kapcsolatot is megkivántuk a munka elmélyítése végett, de semmiesetre sem a tárgyi igazság rovására: ma, épp a nemzetekkel foglalkozó írások kapcsán az ellenkezőjét kell kívánnunk: objektivitást, szinte hideg tárgyilagosságot, az egyéni elfogultságokkal és érzelmi beállításokkal szemben.

A magyarság sorsáról, történelméről, jellegéről, tulajdonságairól ma szélteben-hosszában beszélnek és a nyugodt tárgyilagosság megkísérlése itt elsősorban szükséges. Próbáljuk meg magunkat legalább némileg függetleníteni az áramlattól, mely mindenkit magával sodor: nézzük meg, hol nyilhat esetleg kilátás tárgyi igazságok és megállapítások átmentésére?

Első pillantásra látszik, hogy a magyarságról minden eddigit felülmuló tömegben készülnek értekezések, hangzanak el nyilatkozatok és folynak lényegbevágó kutatások. Egy nép számára az ilyen alapvető önvizsgálat, mint jelenség is rendkívül érdekes. Mi okozta a nagy megélnékülést, a kérdések előtérbe jutását? A szokott politikai válasz az lenne, hogy egy szomszéd állam faji nekibuzdulása, – ám ezzel igazán csak a területet érintenők. Bizonyos, hogy egy szomszédos nagy egység hat a mellette élő kisebb nemzetre, – ahogy Németh László mondotta: a magyarság kis edény, mely rendszerint nagyobb edények hevétől forr fel, vagy hül le azok fagyától, – ám a magyarságról irt és mondott megállapítások közül már eleve kizárhatók azok, amelyek pusztán kívülről jött gondolatok egyszerű másai: még így is nagy anyag marad. A figyelem talán indukálódhatott idegen hatásra; legfeljebb megindított egy folyamatot, de annak előfeltételei meg kellett, hogy legyenek, mert különben érthetetlen lenne a spontán visszhang. Ha ketten teszik is ugyanazt, a lényeg mégis más lehet; más, belső erők feszültek a mélyen és zúdultak elemi erővel ki a talán idegen példa nyomán vágott nyíláson. Mindaz, ami a jelenség körülményeiből látszik, arra mutat, hogy sajátos erők feszítettek szélessé a magyarság-problémát.

A kérdés felvetése mai mivoltában a szociográfusoktól ered. E nemzedék majdnem kizárólag a parasztságból nőtt ki és első generáció volt, mely a népből kikerülve, társadalmi szerepet, súlyt kapott, hangjának

megbecsülést szerzett; a megtett ut, a középosztály és a nép között tátongó szörnyű szakadék megpillantása után első felismerései a nép felé fordították vissza: az anyagot szemlélték, ahonnan talán kiszakadtak. E nemzedék kutatásai, irodalma objektív értékei mellett saját szubjektív világképének, országáról és népéről vallott nézeteinek kiépítésére szolgált. A belső fejlődésből, mely végeredményben egy eddig szerepet nem vitt társadalmi osztály legjavának első egyetemes közösségi eszmélkedése, a magyarságnak, a közösség összekötő kapcsainak kutatásához kellett eljutni. Hogy e kérdések bolygatásánál izgatóan hatott az általános európai helyzet, mely a kis népek fojtogató szorongatottságát festi kiábrándító jövőként a szemlélő elé, az természetes, de önmagában még mindig kevés a sorskérdés felvetéséhez. A magyar élet külső adottságainak elszomorító vizsgálata fordította a sorskérdések felé a korábbi kiváltakkal és máshonnan jött rokonlelkűekkel felduzzadt első paraszteredetű generációt, a magyar nép élet-halálharca, melyet bévül viv, a szörnyű elosztású társadalmi helyzet, mely már-már szinte megállíthatatlanul taszítja az egyedül veszélyes belső pusztulásba a letargikussá lett népet. A sorskérdés szorosan kapcsolódik a társadalmi kérdéshez.

Egy generáció öneszmélését éljük itt meg, ha a szociográfiától kiindulva együtt haladunk a szemlélődőkkel; egy generációét, mely végre a népet képviseli. A külső társadalmi felmérés sorskérdésekhez vezetett; előtűnt a nemzet egysége, előtűntek mögöttük a magyarok, az emberek. *Illyés Gyula* írja le könyvében találkozását *Beszédes* bácsival, aki már keresztelésénél is segédkezett; hátborzongató az idegenség, mely közöttük áll, a zárkózottság, a mozdulatlanság, a kiábrándultság, fásult magábaforduultság *Beszédes* bácsinál; áthidalható-e mindez, kigyógyítható-e még e nép, mi a sorsa, mi van lelkében, mit jelent ez a képlet, ez a *Beszédes* bácsi nevét megcáfoló hallgatag rejtélyességében: itt van a kérdések sora, a társadalmi a sorskérdésen keresztül a magyarság-mivoltig, – így mélyült el a legjobbknál.

A magyarság-kérdéskörnek még nincs kialakult elméleti alapja. Épp ezért ahány ember, annyi oldalról nyul hozzá. *Prohászka Lajos* (*A vándor és a bujdosó*) metafizikus, a szellemtudomány eszközeivel vizsgálja a tüneteket, okaikat azonban nem, sem éltető szabályaikat, – gyökértelen, légüres síkban építi fel a lelki jelenségek összefüggéseit és következteti egymásból a szerinte magyar tulajdonságokat. Amit ő magyar sajátjának tekint, talán tényleg megvan, szemlélete azonban túl elvont ahhoz, hogy elfogadható képet adjon; végeredményben metafizikus magyar adottsághoz, „sors”-hoz jut. *Németh László* számára az irodalom a tükörkép, melyben a sajátos magyar lelki tartalom megmutatja magát; e lelki tartalomról csak annyit mond, hogy az: „komor, realista gondolkozó erő” (*Kisebbségben*). *Karácsony Sándor* (*A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja*) a nyelvet nézi mint formáját egy valószínű lelki tartalomnak és így következtet vissza rejtett tulajdonságokra. Talán a legteljesebb – a költő biztos ítéletű szemével és mindent átfogó megérzéseivel – *Illyés Gyula* szempontja (*Magyarok*): a magyar életet nézi: a maga konkrétumai-ban, az élet jelenségeit, társadalmi összefüggéseket és a magyarság dinamikáját mozgó tulajdonságokat fed fel. E négy könyv egyuttal a négy legjelentősebb munka is szerintünk e tárgyról; ha formájuk különböző is – tudományos igényű műtől essayig, „emberi kinyilatkoztatás”-ig – egyről vallanak, egyet kutatnak.

A kérdés lényegében kettős: ki a magyar és mi a magyar?

Az első kérdésre a felelet aránylag egységes. Leszámitva *Németh László* affektív megkülönböztetését a jött-, hig- és mély-magyarságról,

általában tárgyilagos megállapításokat hallhatunk e kérdésnél. „A magyarrá lételnek egyetlenegy előfeltétele van s az nem materiális, nem a történelem előtti turáni lovas környezetiktől átöröklött adottsága, de nem is a mai magyar élet külső körülményeinek egyéniség formáló ereje, hanem egyesegyedül az a tény, hogy aki közénk került, élő tagjává vált-e életközösségünknek, vagy megtartotta eredeti közösségét s onnan kapott feladatok imperativusainak engedelmeskedik”. (Karácsony, 222 o.) – A magyar egység nem a faj, a származás egysége, nem vérségi összetétel, hanem magatartás. „A magyarságot attól fogva számíthatom magyarnak, amitől fogva viselkedésében rendszert látok, amikortól egyforma érintésekre egyforma mozdulatokkal reagál”. (Illyés Gyula, 264. o.). Egy nép a környező népek között bizonyos szerepre kényszerül, vagy kevésbé teleológikusan: bizonyos időben is jól megválasztott cselekedetekre; a tér- és időbeli adottságok felfogása és azok szerint való cselekvés: a vállalkozás, melynek jól, vagy rosszul megoldásától függ a nép sorsa. „Mert mindig a vállalkozás parancsol, sohasem a földrajz és történelem, – tehát a vállalkozás tér- és idővonatkozása”. (Karácsony, 222. o.). Aki e vállalkozást magáévá téve a maga egyéni sorsát a közösséggel egybe tudja hangolni, aki e helyzet minden adottságát vállalja, az magyar, tekintet nélkül származására. A felelet tehát nem külső jeleket emel ki, hanem belső szemléleti egységet vesz alapul és az arra egységes reakciót, cselekedetet teszi meg közös nevezőül. Az magyar tehát, akinek közösségi viszonylatban mutatkozó arca egységes belső beállítottságra enged következtetni; e belső világ, e társaslelki közösség az elvégzendő feladatokat illetően, változhat tartalmában, végeredményben tehát dinamikus összefüggésekben megmutatkozó.

E szemlélet feltétlen szolid határokat szab a magyarság külső mivoltának, objektív szempontot a közösség számszerű megméréséhez, de dinamizmusában már a másik, tartalmi kérdés megválaszolásához is megadja a mértéket és irányelvet. Mi a magyar – mi az a nehezen megfogható belső tartalom, mely egy embercsoport jellegzetes közös nevezője, hajtóereje lehet? A feleletek lényeges eltéréseket mutatnak; e vizsgálódások még kezdeténél állanak a kérdésnek. Mi lehet a célja ennek a magyarságvizsgálatnak? Kétségkívül épp legjobb művelői után és a kérdés felvetődéséből ítélve, a magára eszmélő magyar népi társadalom akarja mibenlétét, állagát megtudni. A feladat tehát kifejezetten annak megállapítása, hogy mi *van*, nem pedig annak, hogy mi *kell*? A vizsgálódók nagy része viszont magyar bűnökről, hibákról beszél, értékes kiemelendő tulajdonságokról és pusztulásra való vétkekről. A magyar társaslelki képlet megállapítása a feladat s itt szalmaláng, patópáloskodás, passzív ellenállás, – mind tulajdonságok – ha ugyan hitelesen megállapítható létezésük és általános tulajdonság-voltuk, – mindez se jó, se rossz, hanem együtt a magyarság mivolta. A tények pontos megmérésére épülhet csak a társadalmi, vagy – ha ugyan ilyesmiről szó lehet – néplélektani változtatni akarás szándéka. A „mi a magyar” – kérdés megválaszolása tehát csak pszichoszociológiai felmérés eredménye lehet.

Finitizmus, affektivitás, objektivség, primitivség, bősziúság, realiztikus hajlam, passzív rezisztencia, lovagiasság – a vizsgálódók a legkülönbözőbb tulajdonságokból építik meg fikciójukat. Az első nehézség mindjárt az, hogy nehezen lehet a különböző csoportokat egységes jellegeknek mondani. Prohászka Lajos például jellemző magyar sajátságként tartja a magyar állameszmét, a Szent-korona fogalmát, mint szakrális magyar állam- és nemzetfelfogást, a jogi formalizmust, a középnemesség ius resistendijét – vajjon mi köze volt mindehhez a magyar parasztságnak, melynek nem is lehetett átfogó állam-szemlélete, vagy csak igen rit-

kán, a nagy veszélyek idején s mely az állam ügyei iránt alig érdeklődhetett? Pedig hát a nyelvet nézve például „evidens, hogy a parasztember nyelve a tulajdonképpen magyar nyelv, mert hát: nincs is alkalma megromolnia”. (Karácsony, 114. o.). Illyés Gyula írja: „A nincstelen tömeget tekintem elsősorban magyarnak, vagyis olyannak, aki mindenekelőtt támogatásra, fényre, döntésre: nemzeti dicsőségre jogosult itt; nemcsak azért tekintem annak, mert történelmünk különös alakulása eredményeül épp ez a réteg a legmagyarabb, nyelvileg s ha kell fajilag is, hanem azért, mert ez a legmegbízhatóbban magyar: nincs mása, mint a magyarsága”. (366. o.). A magyar tulajdonságok hordozója elsősorban a nép, számszerűségénél és az erőket helyesen értékelő társadalmi szempontnál fogva, életformájában és lelki világában egyaránt; ehhez képest kell a magyarságkutatást is végezni és szemlélni. „Népiesség annyi, mint magyarság” – mondja Illyés Gyula.

Szabad-e ilyen kicsinyesen szétszedni a magyarságkutatást, szabad-e részletekbe kapaszkodni, mikor egy nép sorsáról, életmegnyilatkozásáról, rejtélyének megfejtéséről van szó? Feltétlenül. A társadalom buzgó magyarságkutatásba merül, de ennek kapcsán származást kutat, ellenséges szellem, fölös kiválasztgatás hatja át az életet. Új misztika támad, melyben a nemzeti-faji jegyek döntő jelentőségűvé nőnek: központi, alapvető értékelő szemponttá válik, ami legfeljebb regisztrálható tulajdonság. *Féja* Gézának *Móricz Zsigmondról* írt új könyve tele a magyar fajta kitörő jegyeinek kutatásával; olyanokat emel ki és tart hangsúlyozandónak, ami Móricz minden írásában feltétlenül benne van, hiszen ő szilárdan áll a közösségben, érzi annak erejét, sajátosságait, mégse emeli ezeket külön ki. A furcsa és gyanús épp az, hogy írók, kutatók szigorú szándékkal ülnek munkájukhoz; adott, előre felvázolt magyar jelleget keresnek történelemben, jogban, művészetben, társas életben: az eredmény megelőzi a kutatást; a módszer fölöslegesen általánosító; ez költőnél talán megengedett, de alapos kutatónál semmiképp. Az általánosításnak részletekbe menő kutatás, vizsgálódás után kell bekövetkeznie. Ismernünk kell történelmünket, nyelvünket, jogrendünket, társadalmunkat, irodalmunkat; mindezek előítélet nélküli megismerése után jöhet a kérdés: mi a magyar, helyesebben van-e s ha igen, e részletkutatásokból miben mutatkozik meg az egységes magyar társaslelki magatartás. Csak hideg fővel juthatunk a kérdés tárgyilagos, valószerű megválaszolásához. A magyar mivoltnak túlzott, apriorisztikus kihangsúlyozása helytelen, hibás, olykor szinte nevetséges. A kitűnő Karácsony írja könyvében a szofokrácia rossz, fordításnyelvről szólva, hogy mennyivel megfelelőbb, magyarabb lenne például, ha a „menetrend” fordításze helyébe, mondjuk, a népies kifejezést használnók; a bécsi repülőjárat indulására talán azt mondanók, hogy „7 órakor eresztik a bécsi sárkányt”. A kifejezés nem adekvát volta nyilvánvaló, mert a képszerű kifejezést nem mindig lehet a hétköznapi hivatalos, tárgyilagos nyelvezetbe bevinni.

Mégis, miben áll hát a magyarság lényege, merül fel bennünk a kinzó kérdés: mi a magyar? Eredménythozó, tárgyilagos feleletet csak Karácsony hoz erre a kérdésre, induktív módszerrel közelítve meg a társaslelki mibenlétet. Általánosítások helyett alulról kezdi. „Az egyetlen egészen bizonyosan magyar valami, amit ismerünk és elismerünk, a magyar nyelv. A magyar nyelvet kétségkívül belső adottságaiban élő sajátos magyar kultúra ereje feszítette olyan formává, amilyenné éppen fejlődött. Ha tehát ezekre a kultúrtartalmakra a siker reményében akarunk vadászni, egyféleképpen: cselekedhetjük: a magyar nyelv sajátosságaiból következően vissza a sajátos magyar kultúrtartalomra.” (I. m. 135. o.) Karácsony hát a nyelv sajátosságait vizsgálja és annak alapvető tulajdonsá-

gaiból: az egységes artikulációs bázisból, a viszonyításból, mellérendelésből és a képies kifejezésmódra törésből. E nyelvi alapvető tulajdonságok objektív és primitív életszemléletre vallanak. „Az objektív szemlélet primitíven egymás mellé rendeli az Ént és nem-Ént” (202. o.). Ez az objektivitás: „Az objektív természeti hangok és képek, az időben egymást követő s egymást rangban felül nem muló képzetek, kapcsolások és képzetkapcsolások parataxisa és az emberi beszéd tagozódásában a természeti időt és ismétlődést minden mesterkedés nélkül tükröző, s magának a beszédnek időbeliségét sem kendőző izometrikus sorok és élőbeszédbeni hanglejtés. Objektíve ez településföldrajzi és történelmi szempontból egyaránt azt jelenti, hogy inkább keleti, mint nyugati, még mindig valamicskét ázsiai. Pontosan primitív, de úgy primitív, hogy mindenre kész és képes. Alkalmazkodóan ázsiai” (190. o.). A nemzet egész társaslelki magatartásában akkor él magyar módon, „ha joga, művészete, nyelve, társadalma és vallása tartalmában objektív formájában primitív és vállalkozása, amely ezt a lelki magatartást idegezte be nála és váltja ki belőle, mégsem Ázsia, hanem Euramerika”. (223. o.) „Földrajzi és történelmi sikon tehát a magyarság: európai tartalomnak ázsiai formákban kifejezése. Itt élet csak európai kulturtartalommal lehetséges, de csak objektíven és primitíven, tehát ázsiai formában”. (200. o.) A magyar, objektív és primitív társaslelkiséget csak a nép őrzi, mely megrekedt XVI-XVII. századbeli állagában; a felsőosztály, a szofokrácia, gyökereitől elszakadt, előrefutott Európába. A feladat, a magyar társaslelki egyensúly helyreállítása: a nép találja meg a kapcsolatot a korszerű európai tartalom élő felsőosztállyal. A közvetítés a középosztály dolga; e harmónia helyreállítása mentheti csak meg a magyarságot és teremthet a magyar társaslelki tartalomnak és formának megfelelő életet.

Karácsony e roppant tetszetős, találó példákkal bizonyított elméletéhez két oldalról lehet kritikai megjegyzéseket fűzni. Bár szinte egyedülálló módszerében, ahogyan egy részletjelenségből akar az egészre mutató tanulságokat levonni; egyedülálló, mint józan és eredményeket elérő kutató, mégis, amit oly nagyszerűen fejt ki a nyelvről szólva, az nem feltétlenül érvényes a magyarság teljes társaslelki tartalmára. Ami bizonyítottan igaz a nyelvre, mint formára, nem feltétlenül helytálló a tartalomra nézve. Még távrolról sincs tisztázva az út, melyet a társaslelki tartalomnak meg kell tennie kifejeződéséig, nem ismertek, csak sejtettek az akadályok, melyek a nyilegyenes megnyilatkozási szándékot eltérítik. A nyelv csak egy bizonyíték; Karácsony ez egyetlen bizonyítéktól a valószínű tartalomig az analógia hidján jut el, következtetéseinek alátámasztása tehát lehet helyes is, de helytelen is. Azután pedig már a fentiekből következik, hogy e társaslelki tartalom állandóan változó, alakuló; a kutató e változások szelétől elragadtatva maga is további változtató feladatokat tűz ki, ennek kapcsán pedig értékel. A „mi a magyar”-kérdés így a „van” síkjáról megint csak a „kell” síkjára tolódik visszavonhatatlanul. Talán az idő nem alkalmas nyugodt szemlélődésre talán az anyag rendkívülimozgékonyasága, a frissesség, mely a magyar társaslelki tartalomban valószínűként mutatkozik, a fiatal, még mindent konkrét képekben látó nép állandó alakulása: tény az, hogy a magyar szemlélő előbb-utóbb kilendül hidegségéből, a leírásból és cselekedni akar, vagy cselekvésre buzdít.

Jól is van ez így. Olyan kort élünk, amidőn egy új nemzeti enciklopédizmus most már a legszélesebb osztály átfogó szemszögéből fogja át a nemzetet és teremt egységes képet és feladatkört magának. A külső körülményektől csak felfokozott viharos időkben tettvágytól ég a szemlélő keze. Mi a magyar? Illyés Gyula egész könyvével felel reá: a legteljesebben ezer baj, hiány, hiba – ezer feladat. Féja írja említett

könyvében: „Móricz Zsigmond emberi vizsgálódásai nem egyszer kiderítették, hogy társadalmi jellegű dolgról van szó ottan, ahol zagyva szellemek, ősi faji vonást szimatolnak”. (172. o.) A társadalmi kérdés indította lényegében az egész vizsgálódást; a sivár társadalmi helyzet ejti kétségbe a szemlélőt és ingerli mentésre. Ki tudja még, e vészes időben, a vajudás korában, hogy melyik tulajdonság minek következménye, mennyiben jelentős, vagy jelentéktelen – ki tudja, mi állandó és mi változó, mi lényeges, mi elhanyagolható? Illyés Gyula írja hogy egy francia barátja úgy jellemzi a magyarokat, mint akik külföldön is csak azt nézik, mit vihetnének haza; talán még nem jött el a hideg szemlélés ideje, még ezernyi sürgős tennivaló, beszerezni való van, még fiatal az eszmélkedés, még nem elvont, hanem a valósághoz kötött és azt változtatni akaró. Az irások e tárgyról „emberi kinyilatkoztatások”, társadalommozdító buzditások. Ez a pozitívuma a nemesebb vágású magyarkutató irásoknak.